

דוד כהן

ההשלכות של המהפכה הצרפתית על יהודי אלג'יריה במאה הי"ט

המגעים הראשונים של יהדות אלג'יריה עם שלטונות צרפת (1830-1840)

המהפכה הצרפתית היתה נקודת מפנה חשובה בתולדות האנושות וכן גם בתולדות העם היהודי. ב־27 בספטמבר 1791 קיבלה האספה המכוננת את עיקרון האמנסיפציה והעניקה שוויון זכויות ליהודי צרפת. תהליך האמנסיפציה הושלם, פחות או יותר, ע"י נפוליאון, בזמן אספת הנוטבלים ב־1806 ושנה לאחר מכן בזימון הסנהדרין הגדולה. כמו כן הוצאו על ידו שורה של צווים ב־1808, ביניהם גם "הפקודה המחפירה". ב־1810 עוצבו הקהילות היהודיות בצרפת בצורת הארגון הסופית שלהן, בה הקונסיסטוריה (Le Consistoire) היתה לוועד העליון ולאבן היסוד של המבנה הזה. וכך, בהדרגה, נהנו יהודי צרפת מזכויות מדיניות ומארגון יציב והחלו להשתלב בחברה הצרפתית.¹ ניתן לומר, שבסמוך ל־1830 היה תהליך השתלבותם החברתי והכלכלי של יהודי צרפת מניח את הדעת. באותה שנה, 1830, נכבשה אלג'יריה ע"י צרפת, כפתיחה לתהליך התפשטותה בצפון-אפריקה כולה – ב־1881 תוגיסיה וב־1911 מרוקו הפכו לפרוטקטוראטים צרפתיים.

הצרפתים מצאו באלג'יריה אוכלוסיה מוסלמית בת 2,5 מיליון תושבים וקהילה יהודית שמנתה כ־40,000 נפש.² מטבע הדברים, יהודי צרפת החלו להתעניין באחייהם לאמונה החיים באלג'יריה. לפי התיאורים שהגיעו לידינו היתה הקהילה היהודית באלג'יריה מחולקת לשלוש קבוצות:³

א) הקבוצה הגדולה ביותר, קהילות ערי החוף – הערים אלג'יר (עיר הברירה), אוראן, מוסטנגים ובון. ניתן לצרף לקבוצה זו גם את הקהילה הגדולה של קונסטנטין, אף על פי שאינה שוכנת במישור החוף.

ב) קהילות פנים הארץ – והן קהילות קטנות כמו בלידה, מיליאנה, מדיאה, מעסכרה, טיארט, טלמסן, גלמה, בטנה.

ג) היהודים הנודדים, שחיו באזורים ההרריים בפנים הארץ בין שבטים קאבילים. יהודים נודדים אלה היו מאורגנים בשבטים, ודמו ככל לילידים

המוסלמים, הן בלבוש והן באורח החיים. יש לציין, כי היהודים הללו נהנו מתנאי שוויון מלאים.⁴

ואולם, רק בקהילות הגדולות ניתן להבחין במבנה ארגוני ברור. בראש הקהילה עמד המוקדם או הנגיד, שנתמנה ע"י השליט התורכי, הדיי. המוקדם היה ממונה על גביית המסים בקרב היהודים ומסירתם, פעם או פעמיים בשנה, לידי השלטונות. המוקדם נעזר במעמד, ועד המורכבת מנכבדי הקהילה, הגבירים, שנתכנסו לעתים מזומנות, כשהמצב חייב זאת. המוסד הקהילתי השלישי היה בית הדין הרבני.

מיד עם בואם הכריזו הצרפתים על חופש הדת לכל תושבי אלג'יריה ועל חופש המסחר. אך במרוצת הזמן, בעיקר בין השנים 1830-1842, הם פרסמו מספר צווים שכמעט רוקנו מתוכן את תפקידם של המוקדם, הרבנים והשופטים.⁵ בקהילות היהודיות השתררו מעין אנרכיה, רפיון, ואי הקפדה בקיום המצוות, כי נשללו מהרבנים הסמכות המוסרית וכלי הענישה שהיו בידם בעבר. מטרת הצרפתים היתה כנראה להחיל על היהודים את המערכת המשפטית הקיימת בצרפת, אך הם גם התלבטו קשות בעניין זה. ראשית, בעשור הראשון לכיבוש לא ידעו אם כוונתם להתמיד ולהישאר באלג'יריה, נוכח ההתנגדות העיקשת של הילידים המוסלמים ובראשם האמיר עבד אל קדר.⁶

הקונסיסטוריה המרכזית של יהודי צרפת, המוסד העליון שייצג את יהודי צרפת כלפי השלטונות,⁷ ביקשה מהשלטונות הקולוניאליים באלג'יריה להקים קונסיסטוריה באלג'יריה ולארגן את הקהילות היהודיות האלג'יריות על פי הדגם הצרפתי. הצרפתים היססו, כי יהודי אלג'יריה לא היו אזרחים צרפתיים וניהלו את אורח חייהם, בענייני אישות, על פי הדת היהודית; למשל, הגירושין היו מותרים – מה שנגד את אורח החיים בצרפת, בה רוב החברה היה קתולי. בסופו של דבר, צרפת החליטה ב־1842 שהיא נשארת באלג'יריה והופכת אותה למושבה צרפתית. או נתמנה הגנרל בוג'ו (Bugeaud) לעמוד בראש הצבא, שמשמיתו העיקרית היתה לדכא את מרד עבד אל קדר. כמו כן הוחלט לטפל בנושא יהודי אלג'יריה, ושר ההגנה הצרפתי, שהיה ממונה על ענייני אלג'יריה, קיבל ב־1842 שתי החלטות חשובות הנוגעות ליהודים:

- (א) הקמת ועדה, שעניינה לבדוק מהי הדרך הטובה ביותר לארגן את יהדות אלג'יריה.⁸
- (ב) קביעת משלחת שתגיע לאלג'יריה ותבדוק את מצב היהודים בה ותציע הצעות מתאימות.

במאמר זה אתייחס לשלושה דו"חות שעיסוקם ביהדות אלג'יריה, לאורך כל המאה הי"ט:

- (א) דו"ח המשלחת משנת 1842, שדובר בה לעיל.
 (ב) דו"חות הרבנים הצרפתיים של אלג'יר – מישל אהרון וייל; של אוראן – לזר כהן, על מצבם של יהודי אלג'יריה, משנת 1850.
 (ג) דו"ח הרב הראשי של צרפת, לזר איזידור, משנת 1863.

שליחות אלטראס – כהן (1842)

שליחות זו נקראת אלטראס-כהן על שם שני האישים שנטלו חלק בה: ז'ק יצחק אלטראס, יליד חלב שבסוריה, שהגיע למרסיי ב-1806 ובסוף שנות השלושים נבחר לראש הקונסיסטוריה בעיר; ועורך הדין יוסף כהן, יליד אקס-אן-פרובנס שלייד מרסיי. הם נבחרו לשליחות זו כי במרסיי גרו יהודים רבים מאלג'יריה, בהם בכרי המפורסם והעשיר, וכן היו קשרי מסחר בין נמל מרסיי לאלג'יריה.⁹

בחלקו הראשון של הדו"ח ציינו אלטראס וכהן, שהיהודים, שראו בצרפת משחררתם מעול השליטים התורכים, יוכלו מעתה, הודות לתכונות האנושיות שלהם וידיעת השפה הערבית, לשמש מתווכים בין הצרפתים לבין הערבים ובכך להבטיח את שליטת צרפת באלג'יריה. ואף שתמכו ללא סייג בשלטון הקולוניאלי במושבה, הם לא היססו לפעמים להטיח ביקורת בצבא הצרפתי, על שלא התערב בצורה נמרצת דיה כדי למנוע מהערבים להשפיל את היהודים.¹⁰ הם הוסיפו ואמרו, שלא מקובל עליהם שיהודים מקומיים שרצו להתנדב למיליציה (משמר העם) נדחו על-ידי הצרפתים, בנימוק שלא רצו להביך את הערבים.¹¹

אלטראס וכהן הגיעו למסקנה, כי לבושם של יהודי אלג'יריה משפיל. יהודי אלג'יריה נהגו ללבוש כיפה שחורה, גלימה ארוכה מצבע כחול (בשם בורנוס) ונעליים מיוחדות בצורת מסול.¹² אלטראן וכהן הציעו לבטל לבוש זה ולכפות על הילדים, תלמידי בתי ספר היהודיים, ללבוש בגדים אירופיים. הם גם הבחינו, שהיהודים, בניגוד לערבים, ביקרו בבת-יקפה ובמועדונים שונים. בהתייחסם לנשים ציינו, שבאלג'יריה כחמש מאות בנות יהודיות משרתות בבתיהם של צרפתים, בעוד הנשים הערביות מסתגרות בבתיהן.¹³ למגע הזה של הנשים היהודיות עם התרבות האירופית היו השלכות שליליות, כמו הזנות שהיתה נפוצה בקרבן. הם ייחסו תופעה חברתית זו לעובדה, ש"הנשים היהודיות, שבעבר היו בוותיות בעיני הערבים, הפכו פתאום למבוקשות ע"י

אנשי צבא וע"י כל הצרפתים, שנמשכו אליהן בשל יופיין המפליא".¹⁴ באשר למבנה העיסוקים של יהודי אלג'יריה, אלטראס וכהן הבחינו בארבע קטגוריות של סוחרים, אך הופתעו להיווכח שיהודי אלג'יריה אינם עוסקים בחקלאות. רתיעת היהודים מעיסוק בחקלאות לא היתה צריכה להפתיע את שני השליחים, כי באותה תקופה היה גם מספר יהודים המועסקים בחקלאות בצרפת נמוך ביותר.¹⁵ לתיקון מצב זה הציעו הצעה מוזרה ביותר: השכבות הגבוהות תתנדבנה למיליציה, בעוד השכבות הנמוכות תעסוקנה בחקלאות, כי "אלג'יריה היתה מושבה שבה היה צורך להרחיב את ההתיישבות".¹⁶ בעניין המוסדות היהודיים הם הציעו לבטל את תפקיד המוקדם ואת בית הדין הרבני,¹⁷ וכך, בעקיפין, ביקרו את הרבנים המקומיים. אלה, לדעתם, אף על פי שהיו חכמים בהלכה היהודית – עסקו בדברים חסרי חשיבות ולא היו מסוגלים להקנות לציבור הרחב עקרונות מוסריים, בשל בורותם בנושאים פילוסופיים. לעומת אלה, לרבנים שיבואו מצרפת הועידו אלטראס וכהן את התפקיד של מפיצי התרבות הצרפתית בקרב יהודי אלג'יריה.¹⁸

בדו"ח שלהם, שני השליחים הדגישו במיוחד את נושא חינוך הנוער, כי סברו ש"המהפכות החברתיות" געשו בדרך כלל ע"י צעירים. הם ציינו שהילדים היהודים גילו יכולת יפה בלמידת השפה הצרפתית בבתי הספר הצרפתיים; ואילו בבתי הספר המקומיים הבחינו בשיטות הוראה מיושנות, אך לא הציעו לסגור אותם – כי נוכחו לדעת שילדים בני 10 או 12 שנה מסוגלים לקרוא ולהבין ספרי הלכה קשים ואף היו רגילים לתלמוד עצמו ולפרשנות המתלווה אליו.¹⁹ השניים הביעו דעה די מוזרה ושמרנית (הייתי אומר, ראייה זעיר-בורגנית צרה), כאשר המליצו להפנות את השכבות העליונות בלבד לחינוך הגבוה ואת השכבות הנמוכות הציעו להגביל לחינוך ברמה של בתי-ספר יסודיים, כי "ישנה סכנה גדולה לפתח יותר מדי את השכלת ההמונים".²⁰ הכנסות הקהילה לא היו במצב שפיר. בעבר התבססו ההכנסות בעיקר על מכירת בשר כשר, והיו גבוהות למדי. ואולם, מאז הכיבוש הצרפתי פחתו ההכנסות, כי במצב הבטחוני הקשה לא היתה הספקה מסודרת של בקר. בנוסף על כך, התקנות שפורסמו ע"י הצרפתים בנוגע לבתי הדין הרבניים, נטלו מן הרבנים כמעט כל סמכות, ולא נותרו בידיהם כבעבר כלי הענישה המסורתיים נגד "עבריינים" שלא רצו לפרוע את חובם.²¹ גם ההכנסות מבתי הכנסת נפגעו. מיד לאחר הכיבוש נהרסו בפקודת השלטונות הקולוניאליים בעיר אלג'יר אחד-עשר בתי כנסת, לצורך ביצוע עבודות ציבוריות. בתי כנסת אלה היו בבעלותה של הקהילה והיוו מקור הכנסה לא מבוטל. השלטונות הצרפתיים הבטיחו פיצוי הולם, אך זה בושש לבוא לפחות עד חיבור הדו"ח (1842). במקום בתי הכנסת שנהרסו הוקמו בתי כנסת פרטיים במספר רב, שלא תרמו

מאומה לקופת הקהילה. אלטראס וכהן הציעו, שהקהילה תבנה בית כנסת גדול, בכספי הפיצויים ובסיוע הממשלה הצרפתית. לדעתם, הדבר יביא להגדלת הכנסות הקהילה, יתן כבוד רב יותר לפולחן היהודי ויקטין את השפעתם של בתי הכנסת הפרטיים.

בסיום הדו"ח המליצו אלטראס וכהן:

(א) לתת ליהודי אלג'יריה מולדת, דהיינו להעניק להם אורחות צרפתית.²²

(ב) להפוך את הרבנים לעובדי מדינה.

(ג) להקים באלג'יריה ארגון מינהלי יהודי המבוסס על קונסיסטוריה, בדומה לזו הקיימת בצרפת. וזאת על מנת להחיש בקרב יהודי אלג'יריה את תהליך ההתבוללות בתרבות הצרפתית.²³ נשיא הקונסיסטוריה באלג'יריה חייב להיות יהודי ממוצא צרפתי, כי לו "המשימה לתרבת את אחיו לדת היהודית ואת בני ארצו במולדת".²⁴

הם הוסיפו, שאם הממשלה הצרפתית תגלה נכונות לבצע רפורמות אלו לטובת יהודי אלג'יריה, תתפשט השליטה הצרפתית גם על מרוקו, תוניסיה, מצרים ואף לפנים היבשת האפריקנית תגיע. ניתן להבחין כאן עד כמה יהודי צרפת היו ברובם קרובים לתפיסת עולמם של אנשי השלטון בצרפת ותמכו במדיניות ההתפשטות שלהם.

הדו"חות של רבני אלג'יר ואוראן (1850)

כתוצאה מדו"ח אלטראס כהן פרסמה הממשלה הצרפתית, ב-9 בנובמבר 1845, תקנה המארגנת את הפולחן היהודי באלג'יריה סביב קונסיסטוריה. הוקמה קונסיסטוריה אחת גדולה באלג'יר, וכפופות לה הקונסיסטוריות באוראן ובקונסטנטין. הסיסמה של הקונסיסטוריה באלג'יריה היתה "דת וצוויליזציה", בעוד שבצרפת היתה הסיסמה "דת ומולדת". הרב וייל, למשל, כאשר התייחס לאלג'יריה כינה אותה "צרפת החדשה".²⁵

הרבנים הצרפתיים (וייל ולזר כהן) לא חסכו שבטם מיהודי אלג'יריה. הם כתבו, שיהודי אלג'יריה הושפעו ע"י החברה המוסלמית וכמוה קפאו על שמריהם,²⁶ השלימו עם גזרות הגורל והיו בעלי אמונות תפלות. הרב לזר כהן תיאר את יהודי העיר אוראן כ"פזיזים בעלי אופי פרוץ, פזיז דעת, גאוה מופרות ורגישות ילדותית".²⁷ יהודי אלג'יריה, אמרו הרבנים הצרפתיים, ניהלו את הטכסים הדתיים שלהם בצורה רעשנית ובלתי מסודרת,²⁸ ואף לפעמים "מגוחכת וברברית", שלדעתם לא היתה לה שום קשר עם הדת היהודית.²⁹ הם ציינו לגנאי את צרחות הנשים היהודיות בזמן הטכסים

הדתיים, כברית המילה והנישואין, ובמיוחד הוקיעו את מנהגי הנשים בטכסי האבל – "מעשה של חרישת פנים והחזה ע"י ציפורניהן עד זוב דם", שלדעתו של הרב כהן נגד את ההלכה היהודית (ויקרא י"ט 28). הרב מישל וייל התייחס לרבנים המקומיים וטען, שדרשותיהם בבתי הכנסת היו מבוססות על ידע בתנ"ך ואגדות תלמודיות, אך נטולות כל תוכן מוסרי.³⁰ הוא הגדיר אותם כקנאים שלא חפצו להסתגל לחיים המודרניים. בעיר אלג'יר למשל, הם התנגדו להחלטתו, כאשר הרשה לעבוד בחול המועד סוכות.³¹

מעמד האישה בחברה היהודית באלג'יריה עניין מאד את הרבנים הצרפתיים. הם ציינו, שלפני הכיבוש הצרפתי היה מעמדה של האישה עגום למדי. הבחורות לא הורשו לצאת מבית ההורים והנשים הסתגרו בבית המשפחה והיו חסרות השכלה ובעלות אמונות תפלות. עיסוקן העיקרי היה בעבודות הבית והן היו למעשה משרתות לבעליהן.³² ואולם, מאז בואם של הצרפתים לאלג'יריה הלך וגדל מספר הבעלים, בייחוד במעמדות העליונים, שהבינו שיש מקום לשנות את עמדותיהם כלפי נשותיהם, וכבר במחצית המאה ה-19 ישבו נשים ליד השולחן המשפחתי ושוחחו עם האורחים הזרים, טיילו מחוץ לבית ואף ביקרו בתיאטרון.³³ אך בעיני הרבנים הצרפתיים, למעמד הנחות של האישה בחברה היהודית היו גם יתרונות, כי בשל כך נשמרה רמתן המוסרית הגבוהה של הנשים. הרב של אלג'יר התמרמר על מכת הזנות שפשטה בקרב נשים יהודיות בעיר, אך ייחס זאת למצוקה הכלכלית אליה נקלעו יהודי אלג'יריה, בעקבות השינויים הקיצוניים שחלו באלג'יריה עקב הכיבוש הצרפתי. הוא הוסיף, שאם היו מעניקים לבנות חינוך מקצועי הן לא היו מציעות עצמן כמשרתות בבתי האירופים.³⁴

בסופו של דבר, הרבנים הצרפתיים נאלצו להודות שלא הכל קודר בחברה היהודית באלג'יריה, מהבחינה המוסרית, וחרף תלאות קשות בזמן התורכים לא איבדו היהודים את אמונתם. למה ייחסו רבני צרפת את חומת המגן שהקיפה את יהדות אלג'יריה מפני הסכנה מבחוץ? לחינוך, בוודאי, ולעיקרי הדת המושרשים היטב בליבם של יהודי אלג'יריה ובייחוד למנהג של נישואי בוסר ולגירושין. מצד אחד, הבנות התחתנו צעירות, לפעמים אפילו בגיל 12, והבנים בגיל 16.³⁵ לא ראו בעין יפה, באותם ימים, בחור שנשאר רווק לאחר שמלאו לו עשרים שנה. ומן הצד האחר, האיום בגירושין מנע ניאוף ופילגשות.

בסוף דו"חותיהם המליצו הרבנים לחולל שינויים בעיקר בתחום המינהלי ולמעשה חזרו פחות או יותר על המלצותיהם של אלטראס וכהן משנת 1842. הדבר היחיד שראוי לציין הוא, שבתחום הדת והמנהגים יש למצוא מעין פשרה בין המסורת היהודית המקומית לבין הרעיונות הצרפתיים.³⁶

דו"ח הרב הראשי של צרפת לזר איזידור (1883)

שלושים ושלוש שנה עברו עד שנעשתה שוב עבודה מסכמת על יהדות אלג'יריה. לפני ניתוח הדו"ח של הרב איזידור³⁷ עלינו להזכיר, כי ב־1870, בתוקף פקודת כרמיה (Decret Cremieux), הוענקה ליהודי אלג'יריה האזרחות הצרפתית. מהבחינה הדתית נאלצו יהודי אלג'יריה לוותר על המעמד האישי (Le statut personnel) שלהם והיו כפופים בענייני אישות לבתי המשפט הצרפתיים. לא בקלות נתקבל השינוי והרב הראשי של צרפת, לזר איזידור, שלח ב־1873 איגרת ליהודי אלג'יריה, בה הוכיח אותם וקרא להם לכבד את החוקים הצרפתיים ולא להתעקש בנושא הייבום.³⁸ ואשר לשירות בצבא הצרפתי – יהודי אלג'יריה לא תמיד התייצבו ברצון בלשכות הגיוס.³⁹ בניגוד לאלטראס, כהן והרבנים וייל ולזר כהן, שתיארו את החברה היהודית באלג'יריה מתוך היכרות עימה במקום, הרב איזידור מעולם לא ביקר באלג'יריה. עבודת הסיכום שלו היתה מבוססת על תשובות לשאלון בן שלושים ותשע שאלות, ששלח לרבני אלג'יריה ב־1880.

הרב איזידור התחיל את הדו"ח שלו בנימה של פיוס,⁴⁰ בהביאו את הפסוק של ישעיה "ויראו ממערב את שם ה' וממזרח שמש כבודו" (פרק נ"ט 19). הוא ציין, שחשיבותה של יהדות אלג'יריה במספר היהודים בה, כי מספר היהודים בצרפת, מחוץ לפריס, היה קטן ממספר היהודים באלג'יריה, שבאותם הימים הגיע ל־40,000 נפש.⁴¹ יש לזכור, כי כתוצאה מהפסדה של צרפת במלחמתה עם פרוסיה, ב־1870, נלקחו מהצרפתים שני המחוזות אלזס ולורן, בהם היו כ־35,000 יהודים. לכן ראה הרב איזידור ב"פקודת כרמיה", שהפכה את יהודי אלג'יריה לאזרחים צרפתיים, "יד אלוהים",⁴² והוסיף: "מאו הפוורה הגדולה נפרדה יהדות המערב מיהדות המזרח וכעת הגיע הרגע לבנות גשר בלתי נראה בינינו לבין אחינו לאמונה מהעבר השני של הים התיכון".⁴³ ושליחות זו מוטלת על יהדות צרפת.

בניתוח מצבם של יהודי אלג'יריה הגיע הרב הראשי של יהודי צרפת למסקנה, שהיו ביהדות אלג'יריה מסורות ומנהגים טובים ולא היה צורך לבטלם או להכניס בהם שינויים. איזידור הבחין שלא היו באלג'יריה שירותים וסדרי קבורה שדמו לאלה הקיימים בצרפת, בהם נקבעו שש קטגוריות של הלוויה, לפי המעמד החברתי של הנפטר. באלג'יריה נוהלו סדרי הקבורה תוך שוויון מלא בין הנפטרים. (בהקשר זה עלינו לציין את הכתובת הרשומה בשער בית הקברות היהודי בתוניס: "עשיר ורש נפגשו עשה כולם ה'"⁴⁴). הוא לא ביקש לבטל את בתי המדרש המקומיים, כפי שביקשו חלק מן הנשאלים, בשל שיטת ההוראה המיושנות ומצבם המוזנח. הוא אמר, כי "הילדים במוסדות אלה

מבינים ואף מדברים ערבית ובעוד אצלנו התלמיד מצליח בקושי לאיית את המלים, הילד יודע כבר בעל פה את התפילות וספר תהלים, והוא רגיל לשפת הקודש".⁴⁵

את טכס הבר-מצווה כפי שנערך באלג'יריה הציע הרב איזידור להמשיך ולקיים, כי בעוד שבאירופה התמצה הטכס בקריאה מזומרת ובלתי מודעת של החומש,⁴⁶ כלל הטכס באלג'יריה הנחת תפילין וקריאת התורה, שהיו מלוות במבחן שנסב על שאלה תיאולוגית ובר המצווה חייב היה לפרש קטע מהתלמוד ולהשיב לשאלות הרבנים שנכחו במעמד זה.⁴⁷

הרב איזידור ייחס חשיבות רבה למעמדה של האישה בחברה היהודית. הוא התרעם על מעמדה הנחות בקרב יהודי אלג'יריה והביא דוגמאות לכך: כשנולד בן במשפחה יצוין האירוע בחגיגות, אך אם נולדת בת – אין מציינים זאת כלל. במקרה של פטירה – טכס מכובד ותפילות מיוחדות יתקיימו רק אם הנפטר גבר.⁴⁸ הרב איזידור המליץ להקים בתי ספר טובים שיהיו מיועדים לבנות. הוא סבר, שרק בשיפור מעמדה של האישה בחברה היהודית ניתן יהיה להשפיע באורח משמעותי על יהודי אלג'יריה, וכתב: "האם אפשר לערער על חלקה של האישה במפעל הזה של אסימילציה חברתית?"⁴⁹

הרב איזידור הקדיש מקום נרחב בדו"ח לרבנים המקומיים, וכך גילינו שהרבנים שהגיעו מצרפת לכהן באלג'יריה לא הצליחו במשימתם. הם לא היו מקובלים על יהודי אלג'יריה בשל אי ידיעת השפה הערבית והמנהגים המקומיים.⁵⁰ הסכסוכים בין הרבנים הצרפתיים לרבנים המקומיים היו כה חריפים, ששלושה רבנים צרפתיים נאלצו לוותר על כהונתם.⁵¹ על כן המליץ הרב איזידור על חיזוק מעמדו של הרב הצרפתי באלג'יריה, כי (וכאן כתב הרב לדעתי משפט נורא) "כל עוד לא נבין שלהצדיק את הילידים נגד הרב הצרפתי זה להצדיק את הברבריות נגד הציוויליזציה... נסכן את מפעל השיקום הדתי שהתחלנו בארץ זו. כל ניצחון של הילידים על הרב הצרפתי הינו מפלת הקידמה, האסימילציה ופתרון משיבע רצון של שאלת המזרח".⁵² עוד ציין הרב איזידור, שבזמן האחרון הורגש מחסור ברבנים מקומיים. האשמה לכך, לדעתו, מוטלת על החכמים ועל הדיינים המקומיים, שלא ידעו להכשיר דור חדש של רבנים.⁵³

קשה לקבל הסבר זה. נראה לי, שיהודי צרפת, חילוניים ודתיים, בביקורת הקשה שהטיחו ברבנים הילידים – בנוסף למגבלות מינהליות למיניהן – הם שגרמו לרבנים המקומיים להתייאש מהשגת משרה של רב בארצם. דבר אחד ברור: לפני שהגיעו הצרפתים לאלג'יריה לא היה מחסור ברבנים. ולאחר כל אלה כעס הרב איזידור גם על כך, שבגלל המחסור ברבנים ממוצא אלג'ירי החלו יהודי אלג'יריה לגייס רבנים ממרוקו ומתוניסיה, "אשר רבניהם", לדברי

הרב איזידור, "היו חדורים עוד יותר עקרונות הנוגדים רפורמה כלשהי".⁵⁴ בסיום הדו"ח התייחס הרב איזידור בצורה מעניינת למשמעות "פקודת כרמיה". כאן ניתן לראות את הקשר הישיר שהיה קיים בין המהפכה הצרפתית ליהודי אלג'יריה. רק יהודי צרפתי שחש בשינויים שחלו בקרב יהודי צרפת לאחר האמנסיפציה, יכול היה להציג את הדברים כפי שהציג אותם הרב איזידור. בעיניו, "פקודת כרמיה" דומה לזו של האספה המכוננת ב־1791, שהפכה את יהודי צרפת לאזרחים צרפתיים לכל דבר – וכך, "פקודת כרמיה" היתה לדעתו מעין הכרזת אמנסיפציה ליהודי אלג'יריה, בזכות צרפת. ואולם ידוע, שהאמנסיפציה של יהודי צרפת "הושלמה" ע"י נפוליאון ביומון האספות של שנת 1806 ו־1807 והפקודות של שנות 1808 ו־1810. אלו זומנו בגלל ההתנגדות שעוררה האמנסיפציה בקרב הצרפתים. וכך, היות ו"פקודת כרמיה" נתקלה גם היא בהתנגדות – הן מצד הצרפתים המתיישבים באלג'יריה, הן מצד הערבים⁵⁵ והן מצד חלק גדול מיהודי אלג'יריה עצמם⁵⁶ – הגה הרב איזידור את הרעיון לזמן "סנהדרין גדולה" של יהודי אלג'יריה, המורכבת ממנהיגי הקהילות באלג'יריה. על נציגים אלה של יהדות אלג'יריה, קבע הרב איזידור, להצהיר בפומבי הצהרה ולחתום עליה, שתוכנה יהיה זהה לתוכן הצהרה שפרסמו רבני צרפת בזמנם, עם כמה תיקונים קטנים המתאימים למצב יהודי אלג'יריה. בייחוד היה על יהודי אלג'יריה לאמץ, בצורה ברורה וסופית, את העיקרון שהנחה את חברי הסנהדרין הגדולה דאז: *דינא דמלכותא דינא*. לדעתו של הרב איזידור, הצהרה זו תפוז אחת ולתמיד את הספקות שהתעוררו אחר קבלת "פקודת כרמיה" ותאפשר לפתוח דף חדש בין יהודי צרפת ויהודי אלג'יריה. האספה הזו לא זומנה מעולם.

סיכום

דומה, שלאורך כל המאה הי"ט שררה מעין אי־הבנה בין יהודי צרפת ליהודי אלג'יריה. מצד אחד, יהודי אלג'יריה הסכימו לקבל את שליטת צרפת עליהם ולאמץ אורח חיים צרפתי בתחום הארגון המינהלי, הלבוש, ומעמד האישה בחברה. ועם זאת עמדו על כך, שהמנהגים והארגון המסורתי שלהם לא ישתנו ושימשיכו לחיות ביהדותם, בהנהגת רבניהם המקומיים, כבעבר. ומן הצד האחר, יהודי צרפת, שהחלו דרכם ברות האמנסיפציה בראשית המאה והשתלבו יפה בחברה הצרפתית, לא הבינו מדוע יהודי אלג'יריה נרתעים מהליכה באותה דרך. דוגמא טובה לאי־הבנה מתמדת זו ניתן למצוא בשאלת היחסים עם ארץ־ישראל. הרבנים הצרפתיים באלג'יריה השתוממו על הכנסת האזרחים החמה והנדיבות הרבה שהשפיעו יהודי אלג'יריה על שד"רים

מארץ-ישראל. הרב איזידור הגדיר זאת כ"פטריוטיות הניזונה מהזיכרון".
 דוגמא זו מצביעה על המרחק בין שתי הקהילות באותה תקופה. בעיני יהודי
 צרפת היה נושא ארץ ישראל שייך למסורת העבר, בעוד שכלכם של יהודי
 אלג'יריה היה רעיון שיבת ציון בגדר תקווה.
 ואולם, אם יהודי צרפת, בעיקר הרבנים, לא הצליחו לשנות את הפולחן
 של יהודי אלג'יריה מבחינה חיצונית – הם הצליחו, בזכות שורה בלתי פוסקת
 של צווים וחוקים, לקבוע ליהודי אלג'יריה מסגרת חדשה, בה צעדו מאז
 "פקודת כרמיה", ב־1870, בקצב איטי אך בטוח, להתכוללתם בתרבות
 הצרפתית.

הערות

1. בנושא זה, ראה: כהן־קידום, עמ' 1-54. למעשה, האמנסיפציה שניתנה ב־1791 הושלמה רק ב־1846, עם ביטול השבועה More Judaico (= שבועה בנוסח יהודי).
2. ראה: נושי, עמ' 168. פרופ' שמעון שוורצפוקס סובר, שבאותה תקופה היו בין 15,000 ל־16,000 יהודים באלג'יריה. ראה: שוורצפוקס־היהודים, עמ' 26.
3. דו"ח אלטראס־כהן נתגלה ופורסם ע"י שוורצפוקס. ראה: שוורצפוקס־היהודים עמ' 67-201. שם מובאים גם דו"חותיהם של רבנים צרפתיים על המצב המדיני, החומרי והמוסרי של יהודי אלג'יריה, ב־1850 בערך. בין המחקרים הרבים הדנים ביהדות אלג'יריה בתקופה הנידונה, ראה במיוחד: שייקובסקי; רוזנסטוק; נהון־קונסיסטוריה; נהון־יהדות.
4. שוורצפוקס־היהודים, עמ' 72-73.
5. שם, עמ' 319-320.
6. על תולדות אלג'יריה באותה תקופה, ראה: ג'ולין ואג'רון.
7. על המגעים הראשונים בין ממשלת צרפת והקונסיסטוריה המרכזית של יהודי צרפת, ראה: שוורצפוקס־היהודים, עמ' 34-41.
8. שם, עמ' 41, על הרכב הוועדה הזו.
9. בנושא היחסים בין נמל מרסיי ואלג'יריה, ראה: גירל. נראה שהחלטתה של הממשלה הצרפתית לכבוש את אלג'יריה ב־1830 באה בעקבות לחציהם של החוגים הכלכליים של העיר מרסיי.
10. שוורצפוקס־היהודים עמ' 75-76.
11. שם, עמ' 83.

12. שם, עמ' 81, 152-154.
13. שם, עמ' 84-85.
14. שם, עמ' 100.
15. כהן־קידום, עמ' 375.
16. שוורצפוקס־היהודים, עמ' 157.
17. שם, עמ' 163.
18. שם, עמ' 169.
19. שם, עמ' 121; בנושא החינוך, עמ' 119-131.
20. שם, עמ' 171-172 וגם עמ' 159.
21. שם, עמ' 132-133.
22. שם, עמ' 82.
23. שם, עמ' 181.
24. שם, עמ' 184.
25. שם, עמ' 246.
26. שם, עמ' 280.
27. שם, עמ' 212.
28. שם, עמ' 216.
29. שם, שם.
30. שם, עמ' 311-312.
31. שם, עמ' 349.
32. שם, עמ' 208.
33. שם, עמ' 217.
34. שם, עמ' 338.
35. שם, שם.
36. שם, עמ' 312.
37. לזר איזידור (1831-1888) היה הרב הראשי של פריס בין השנים 1847-1867, ולאחר מכן הרב הראשי של צרפת, עד מותו. ב־1844 בערך, כשהיה הרב של פלסבורג באלזאס, נודע במאבקו המשותף עם כרמיה לביטולה של השבועה More Judaico.
38. ראה בנושא זה: הטל, עמ' 9-16.
39. על יחס יהודי אלג'יריה כלפי השירות בצבא הצרפתי לאחר קבלת פקודת כרמיה, ראה: כהן־מגויסים, עמ' 110.
40. כתב היד המקורי של הדו"ח נמצא בספריית ה־Jewish Theological Seminary בניו־יורק, אני מודה לגב' לילי כאהאן שסייעה בידי להשיג עותק של המיקרופילם (Mic. 8542). דו"ח איזידור בשלמותו פורסם ב־שוורצפוקס־

- מצב. הדו"ח על יהדות אלג'יריה נמצא בכתב היד המקורי בהתחלה, ושוורצפוקס שם אותו בסוף, מסיבות לא מובנות. לנוחיות הקורא אנו נשמש בעימוד של מאמרו של שוורצפוקס.
41. נושי, עמ' 167, סבור שהיו אז (1886) באלג'יריה כ-42,595 יהודים.
42. שוורצפוקס-מצב, עמ' 57.
43. שם, עמ' 58.
44. נמסר ע"י יאיר דואר, שהיה שליח בתוניסיה בשנים 1947-1948 (4.5.1989).
45. שוורצפוקס-מצב, עמ' 74.
46. שם, עמ' 79.
47. שם, שם.
48. שם, עמ' 71-72.
49. שם, עמ' 78.
50. שם, עמ' 82-84, 97-99.
51. שם, עמ' 99. מדובר ברבנים הראשיים של אלג'יר, מישל אהרון וייל ולור כהן, וברב הראשי של אוראן, מאיר שרלוויל (Charleville).
52. שם, שם.
53. שם, עמ' 80.
54. שם. נכון לציין, שמאז 1880 הלך וגדל מספר הרבנים מתוניסיה וממרוקו שנקראו לכהן כרבנים באלג'יריה, ביניהם הרב יוסף משאש, שכהן בעיר טלמסן במערב אלג'יריה בין השנים 1916-1925. הרב משאש מתאר את יהדות אלג'יריה בצורה מעניינת ביותר וסיפורו מובא בהרחבה ע"י זעפרני, עמ' 117-133.
55. מהומות אירעו באלג'יריה ב-1871, לכאורה נגד קבלת פקודת כרמיה לטובת היהודים, אך למעשה היו אחראים לכך גורמים מוסלמים העוינים לשלטון הקולוניאלי הצרפתי, שהוטרדו ע"י התורכים. כמה צירים צרפתיים באספה הלאומית בצרפת הגישו עצומה ב-1871, בה ביקשו את ביטול פקודת כרמיה, אך ללא הצלחה. על ההתנגדות לפקודת כרמיה, ראה: עיון וכהן, עמ' 127-149.
56. נדמה לנו, שלמעשה נכפתה פקודת כרמיה על יהודי אלג'יריה ע"י כרמיה עצמו, שניצל את מעמדו כשר המשפטים בממשלה הזמנית שהוקמה בצרפת אחר נפילתה של הקיסרות השנייה, בעקבות מפלת סדאן (Sedan) ב-2 בספטמבר 1870, במלחמה נגד הפרוסים. ראה בשאלה זו את הפרק על התאורחותם של יהודי אלג'יריה, ב"כהן-קידום, כרך ב', עמ' 533-545.

מקורות

- AGERON C.R., *Politiques Coloniales au Maghreb*, Paris 1973. אגרון
- JULIEN C.A., *Histoire de l'Algerie Contemporaine, tome I: La conquete et les debuts de la colonisation (1827- 1871)*, Paris 1964. גוליין
- GUIRAL P., *Marseille et l'Algerie (1830-1841)*, Gap 1957. גירל
- ATTAL R., "Le Consistoire de France et les Juifs d'Algerie. Lettre pastorale du Rabbin Isidor (1873)", *Michael*, V (1978), pp. 9-16. הטל
- ZAFRANI H., *Pedagogie Juive en terre d'Islam*, Paris 1969. זעפרני
- כהן-מגויסים כהן ד', "מגויסים יהודים מאלג'יריה בשנות 1875-1878, היבטים כלכליים וחברתיים", פעמים, 15 (תשמ"ג), עמ' 96-111.
- COHEN D., *La Promotion des Juifs en France a l'epoque du Second (1851-1870)*, 2 vol., Aix en Provence 1980. כהן-קידום
- Empire*
- NAHON G., "Le Judaisme algerien de l'Antiquite au Decret Cremieux", *Les Nouveaux Cahiers*, 29 (1972), pp. נהון-יהדות
- NAHON G., "Le Consistoire d'Oran et le Decret du Septembre 1867", *Michael*, V (1978), pp. 98-129. נהון-16
- NOUSCHI A., "Observations sur la demographie historique des Juifs Algeriens", in: M. Yardeni, *Les Juifs dans l'histoire de France*, Leiden 1980. קונסיסטוריה נושי
- AYOUN R. et COHEN B., *Les Juifs d'Algerie*, Paris 1982. עיון וכהן
- ROSENTOCK M., "The establishment of the Consistorial System in Algeria", *Jewish Social Studies*, XVIII (1956), pp. 41-54. רוזנסטוק
- שוורצפוקס-היהודים שוורצפוקס ש', היהודים והשלטון הצרפתי באלג'יריה (1830-1855), ירושלים 1981.
- SCHVARZFUCHS S., "La situation du Judaisme Francais en 1883: le rapport Isidor", *Revue des Etudes Juives*, CXLVI (1987), pp. 299-355; CXLVII (1988), pp. 57-143. שוורצפוקס-מצב
- SZAJKOWSKI Z., "The struggle for Jewish emancipation in Algeria after the French occupation", *Historia Judaica*, XVIII (1956), pp. 27-40. שייקובסקי